

René Girard, een heerlijke bemoeial

In één klap is René Girard met een cultuurtheorie gekomen die alles kan verhelderen. Frits de Lange kijkt of de lezer niet bij de neus wordt genomen.

Girard: 'Cultuur rust op geweld en moord'

De Fransman René Girard (1923) is een heerlijke bemoeial. Historicus van formaat, is hij thans literatuurwetenschapper van professie (Stanford University). Bleef het echter maar bij deze ene switch. Want moeiteloos verwisselt Girard het jasje van cultureel-antropoloog voor dat van theoloog, en zonder scrupules beweegt hij zich op het terrein van de psycho-analyticus en dat van de filosoof. Dat komt niet omdat Girard pretendeert de kennis uit al deze disciplines in zijn broekzak te hebben; hij schijnt integendeel een bescheiden man te zijn. Maar Girard heeft verbaasd ontdekt, toen hij aan Amerikaanse studenten Flaubert, Stendhal en Proust moest uitleggen, de toegangspoort tot alle menswetenschappen. Girards theorie laat zich op twee simpele noemers brengen: in de eerste plaats de mimetische begeerte, vervolgens het zondebokmechanisme.

Mensen bootsen elkaar onophoudelijk na. Dat is geen nieuws. De Grieken noemden dat 'mimesis'. Elk kind dat een ander met een pop ziet, wil er zelf ook een. Girard brengt echter een subtiële nuance aan. Want, zegt hij, het is mij in mijn nabootsing niet te doen om wat de ander wil (het object), maar om de wil van de ander (de begeerte) zelf.

Mensen nemen elkaar als model door elkaars begeerte te imiteren. Maar tegelijk vormen ze elkaars obstakel omdat ze beiden hetzelfde willen. Vandaar dat 'hebben' nooit het eind van het liedje vanverlangen is. Want mensen kunnen het begeren niet laten, en wat ze willen, verandert onophoudelijk. Na de pop komt een plekje op de schommel, na de auto de verre vakantie. Daarom ontstaat er altijd ruzie, zelfs als je alom tevredenheid zou verwachten. En de schaarse schept zichzelf op.

Girard ziet in ordinaire afgunst een ge-

weldspiraal sluimeren die door de mimetische begeerte op gang wordt gebracht. Mensen zijn elkaars model-obstakel. En als ze elkaar daarbij maar dicht genoeg op de huid zitten, komt er stevast ruzie van, die uit de hand kan lopen.

Zo komen we bij de tweede pijler uit Girards theorie, het zondebokmechanisme. De rivaliteit van allen tegen allen kan tot crisishoogte oplopen, een crisis die alleen kan worden bezworen door het geweld te laten ontladen in het geweld van allen tegen één. Een zondebok moet worden uitgedreven en de gelederen zijn weer gesloten, de maatschappelijke orde is hersteld.

Cultuur, zegt Girard, die schatgravend in de mythen van de mensheid dit mechanisme op universele schaal terugvindt, rust op geweld en moord. En ook de godsdienst moet volgens hem vanuit dit mimetisch mechanisme worden verklaard. Want waar mensen voorgoed over de rand van de gemeenschap worden geduwd, ontstaat vanzelf ook religie; de door mensen zelf geschapen kloof tussen gemeenschap en zondebok wordt door hen op den duur geïnterpreteerd als een fundamenteel verschil tussen het immanente en het transcendente. Religie is in de visie van Girard in mythen en ritens gestolde offerlust.

Verleidelijke visie

Met zijn theorie van de mimetische begeerte en het zondebokmechanisme presenteert Girard in één klap een cultuurtheorie die alles kan verhelderen, om het even of het nu Afrikaanse kroningsriten, het verhaal van Kaïn en Abel, de kruisdood van Jezus, de tragedies van Sophocles, Shakespeare (over de laatste gaat Girards jongste boek), de wapenwedloop, de romans van Dostojevski of de

STER-reclame betreft.

Dat kan natuurlijk niet goed gaan, denk je, en je vermoedt op hoog niveau bij de neus genomen te worden. Een gezond portie wantrouwen tegen iemand die meent de 'steen der wijzen' gevonden te hebben, lijkt minstens op zijn plaats. Maar Girards visie is zo verleidelijk en zijn hypothesen klinken zo plausibel, dat je jezelf, als er tenminste nog een klein beetje onbevangeheid in je ziel huist, uiteindelijk gewonnen geeft.

Ieder kan dat nu voor zichzelf beproeven aan de hand van Girards magnum opus, onlangs in vertaling verschenen. Met *Wat vanaf het begin der tijden verborgen was...* hebben we 'het systeem Girard' voor ons. Het boek is het resultaat van gesprekken die Girard in 1975 met de psychiaters Jean-Michel Oughourlian en Guy Lefort voerde. Het bevat een leesbare, systematische uiteenzetting van Girards cultuurtheorie.

Wie het lijvige boek voor het eerst leest, is - zo ging het mij tenminste - direct verkocht. Je kijkt dankzij de bril die Girard je opzet opeens met andere ogen naar je naaste omgeving, analyseert pijnlijk je eigen gedrag, ontmaskert verborgen rivaliteitsverhoudingen op je werk, leest hoofdschuddend de krant. Dat mensen zich zo als onafhankelijke, 'autonome individuen' kunnen presenteren, en er nog zelf in geloven ook! Jij weet nu beter.

Je voelt je als de kersverse autobezitter, die voor het eerst met zijn lelijke eend de weg opgaat en dan zegt dat hij nooit geweten heeft dat er zoveel lelijke eenden rijden. Girards theorie werkt als een verfrissende 'eye-opener', en het gemok van vakspecialisten, die beweren dat hij soms als een olifant door hun porseleinkast loopt, neem je op de koop toe of beschouw je maar als een geboorneerde

vorm van gekrenkte trots. Want wanneer als criterium voor wetenschappelijkheid de verklarende kracht van een theorie geldt, dan gooit die van Girard toch hoge ogen?

Eindelijk eens een omvattend verhaal waarin alle puzzel-stukjes uit onze werkelijkheid in elkaar passen, de 'post-moderne' verbroekeling voorbij. Het was eigenlijk toch maar behelpen met onze stukje-bij-beetje-methodes, onze 'trial and error'-manier van wetenschap bedrijven; eindelijk weer eens een ontwerp van de Grote Greep!

Een omvattende, grote greep als in Girards theorie, durfden tot nog toe eigenlijk alleen de religies te doen. Zij waren als enige in staat in hun bestaansontwerp aan heel de werkelijkheid een plekje te geven. Dat konden ze alleen omdat ze hun verhaal vanuit het perspectief van de Grote Buitenstaander konden vertellen. Welnu, dat gezichtspunt maakt ook Girard zich eigen: zijn theorie behelst de openbaring van 'wat vanaf het begin der tijden verborgen was...' (Math. 13, 35). Niet dat hij deze waarheid nu als eerste presenteert. In de christelijke verkondiging was zij al voor de goede verstaander die aan een half woord genoeg had te horen. Maar Girard vervat deze religieuze inhoud nu in de taal van de wetenschap.

Scepsis

Mijn scepsis begint precies op dit punt van Girards theorie; daar waar zij het sterkst lijkt (in haar alverklarende pretenities), daar is zij wellicht ook het zwakst. Ik heb mijn aarzelingen bij deze verborgen religieuze pretentie van zijn theorie, die het duidelijkst naar voren komt in de manier waarop hij de bijbel leest. Wat dat laatste betreft kan de lezer in dit boek zijn hart ophalen.

We zien Girard hier de joods-christelijke traditie onderwerpen aan zijn 'niet-sacrificiële lezing'. Hij bedoelt daarmee dat in de bijbel net als in alle fundamentele teksten van onze beschaving de mimesis en het zondebok-mechanisme een hoofdrol spelen, maar dat het eigenaardige van met name het evangelie is, dat hier het perspectief van de uitgedreven zondebok (Jezus) en niet dat van zijn vervolgers overheerst.

Meestal schrijven de winnaars de geschiedenis van de verliezers, maar hier lijkt het omgekeerd: het lijdensverhaal wordt door de ogen van het slachtoffer Jezus verteld. Een zondebok was hij, die als zovelen de dupe werd van het mechanisme. Maar wel één die het scherp doorzag en in zijn gelijkenissen ontmaskerde. Jezus is daarmee in feite de anti-zondebok bij uitstek, die de geweldsbasis van de cultuur en de heersende religie ont-hult.

Tragisch is het dan, dat later (en dat begon al in de bijbel – in de Hebreeënbrief bijvoorbeeld) de christelijke kerk van het evangelie toch weer een zondebok-verhaal maakte en in haar verzoenings- en sacramentsleer nota bene God zelf aansprakelijk stelde voor het mensengeweld dat Jezus kruisigde. Maar de

God van Jezus is de God in wie geen geweld is. Hij is de God achter 'god' – de op de hemel geprojecteerde versie van ons eigen mimetisch mensengeweld. Girard komt met de wichelroede van zijn niet-sacrificiële lezing in de hand tot een tweedeling in de joods-christelijke traditie, waarvan alleen de geweldloze helft (zeg maar de johanneïsche) aanvaardbaar is.

Goud-eerlijk

Ongemerkt is zijn beschrijvende cultuurtheorie daarmee in religieuze ethiek overgegaan en vereenzelvigt hij het door hem beschreven wetenschappelijk 'ware' met het evangelische 'goede'. Zijn theorie en Jezus' evangelie krijgen gaandeweg hetzelfde perspectief. 'Dat ging vanzelf', verklaart de katholieke opgevoede maar aanvankelijk agnostische Girard elders, 'ik werd door mijn theorie tot dit inzicht in de bijbel gedwongen'.

Het moet de intellectueel goud-eerlijke Girard ook worden toegegeven: zijn theorie werd zeker niet vanuit een verborgen agenda opgezet. Maar zij heeft die religieuze lading zo langzamerhand wel gekregen. Wie Girards theorie afwijst, zou in feite opnieuw Jezus uitdrijven. En daarmee weer het zondebok-mechanisme bevestigen dat door hen beiden ontmaskerd werd. Hoe religieuzer zo'n soort theorie zich op deze manier zou immuniseren tegen kritiek, des te minder gewicht legt zij wetenschappelijk in de schaal. Girards afzonderlijke hypothesen verdienen het echter om wetenschappelijk hoog opgenomen te worden. Zijn culturele antropologie kan aan de geschiedenis worden getoetst, zijn psychologie aan de empirie, zijn romantheorie aan de literatuur. En in al deze gevallen denk ik dat het perspectief van Girard bijzonder vruchtbaar kan zijn. Shakespeare lezen met Girard, of psychotherapie met zijn theorie bedrijven – het werkt, zeggen degenen die haar in Nederland toepassen enthousiast.

Ik hoop dat dit grote Girard-boek zo'n gebruik van z'n theorie zal stimuleren en wie weet verrassende resultaten zal afwerpen. Maar wat Girard heeft samengevoegd, scheidt de nuchtere mensen wel: met hem religieus worden, daarvoor blijf ik persoonlijk een beetje huiverig. Voor hen die zijn gelovige positie wel aanhangen, is dat een goed recht, ook christelijk gesproken; de radicale tweedeling tussen de geweldsgod en de liefde-God heeft weliswaar geen goede, maar sinds Marcion wel heel oude papieren in de christelijke traditie. Zij spreekt daarin terecht ook een duchtig woordje mee.

Maar laat het gesprek over deze geloofszaak dan ook daar gevoerd worden. Onze cultuur lijdt onder de boedelscheiding tussen religie en wetenschap, maar zij is nu eenmaal niet meer ongedaan te maken. Voor de wetenschap de stukjes-en-beetjes, voor de religie de grote greep. Maar beide tegelijk? Dat kan niet goed gaan.

Frits de Lange

René Girard: Wat vanaf het begin der tijden verborgen was... Uitgave Kok Agora. Prijs f 95,00.